

Další poznatky ke studiu pluzin zaniklých středověkých osad na Dražanské vrchovině

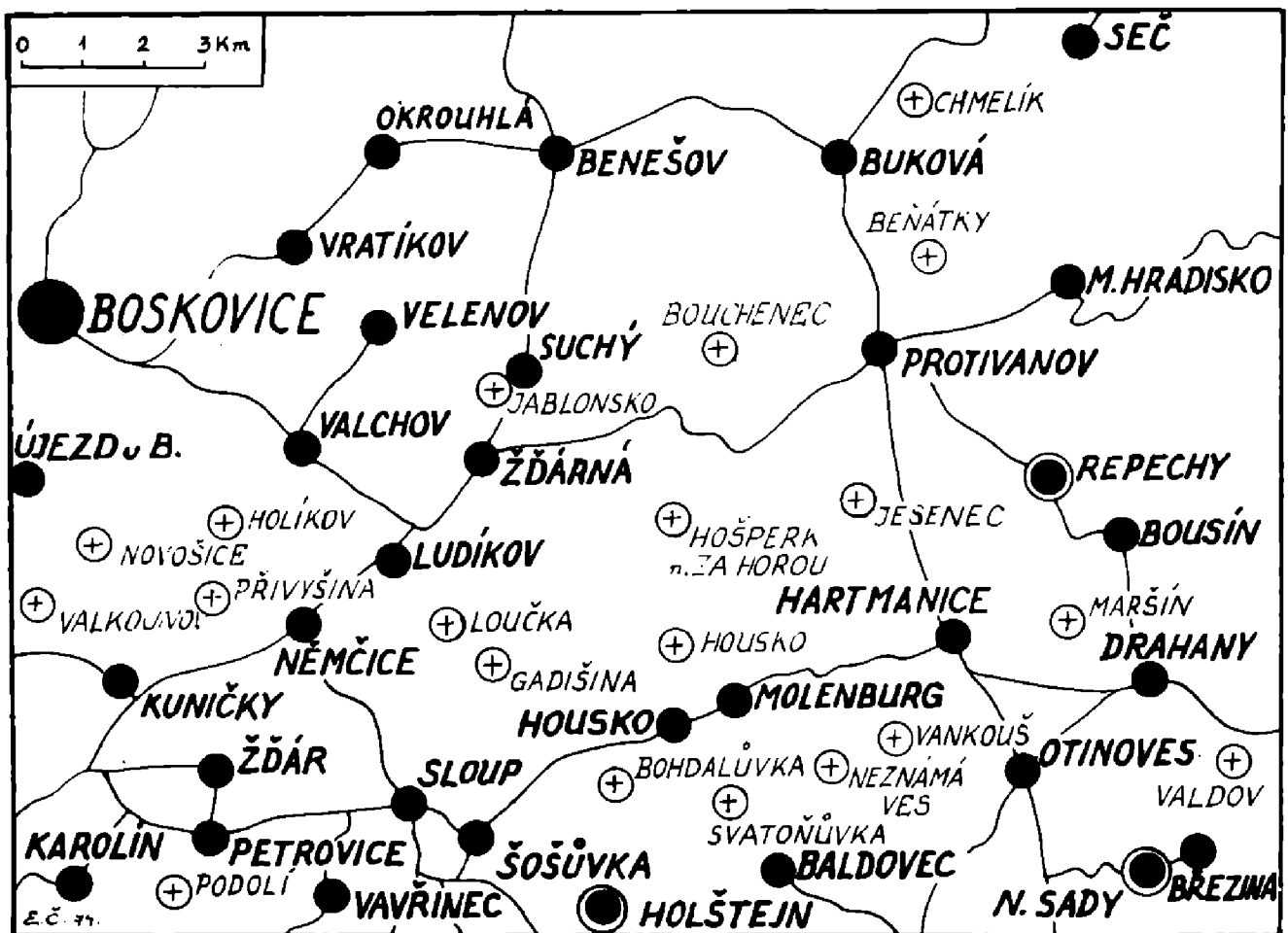
ERVÍN ČERNÝ

Zkušenosti ukazují, že při dlouholetém povrchovém průzkumu zaniklých středověkých pluzin a při současném neustálém rozšiřování zkoumaného regionu, badatel odkrývá skutečnosti, které předtím přehlížel, nedoceňoval, nebo které unikaly jeho postřehu a pozornosti.

V posledních 3 letech jsme rozšířili svůj povrchový průzkum severním směrem od dosud zkoumaného regionu (viz mapka č. 1). Dostali jsme se takto až nad úroveň Boskovic a k svým dosavadním 21 zaniklým osadám jsme mohli

Mapka č. 1. (Prostor západně od osad Veselice, N. Dvory, Lažánky, Rudice, Bukovina není dosud prozkoumán.)

VYSVĚTLIVKY:

●	DNEŠNÍ OSADA	⊕	ZANIKLÁ OSADA
⊙	ZNOVU OSAZENÁ	—	SILNICE
⊙	ZANIKLÁ OSADA		

Mapka č. 2. Nově objevené ZSO: Jesenec, Beňátky, Chmelík, Hošperk, Bouchenec, Jablonsko, Loučka, Gadišina, Holíkov, Novošice, Přivysina, Valkounov, Podolí.

připojit 13 dalších, z nichž u některých se dochovala celá plužina nebo značná část plužiny. Mapka č. 2 poskytuje obraz o lokalizaci zmíněných 13 zaniklých středověkých osad (ZSO). Nebudu se zde zmiňovat o mnohdy zajímavých okolnostech, jak byly tyto osady nalezeny, nebo jak byla jejich lokalizace upřesněna a spokojím se toliko s jejich vyjmenováním a místním určením.

Jižně od Protivanova byla objevena dosud blíže neurčená zaniklá osada Jesenec. První i poslední zpráva o Jesenci, podobně jako o většině dále citovaných ZSO je z r. 1569, kdy byla uváděna již jako pustá (1). Pro hustý lesní porost mohla být zjištěna a povrchově prozkoumána sotva polovina osady.

Severně od Protivanova byly objeveny sporé zbytky reliktní ZSO Beňátky, a to takřka 1 km od místa se stejným pomístním jménem. Zvláštností je zde bohatý výskyt keramických střepů.

Severovýchodně od Bukové bylo zjištěno podle polního sběru pravděpodobné místo, kde stála osada Chmelík. Trať má pomístní jméno Chmelíky.

Západně od Protivanova byla zjištěna ZO Bouchenec, k němuž se nevíže ani lidová tradice, ani pomístní jméno. Přitom patří tato ZSO k osadám s největším počtem usedlostí, jako byl např. Bystřec nebo Valov.

Východně od Žďárné byla zjištěna průzkumem i archivně ZSO Hošperk neboli za Horou. Materiálním pozůstatkem po ZO je dodnes zde stojící dvůr.

Archivně jsme zjistili, že zaniklá ves Jablonsko ležela tam, kde v 18. století byla vysazena ves Suchý (2).

Ve dvou dnech po sobě byly v roce 1973 objeveny východně od spojnice Němčice—Valchov dvě osady, o jejichž někdejší existenci svědčila pojmenování lesní trati. U obou dvou, Holíkova i Přivyšiny máme zjištěný přesný půdorys.

Nepodařilo se nám dosud zjistit přesné místo Valkounova, ačkoliv jeho plužinu máme z největší části prozkoumanou. — Na druhé straně jsme archivně zjistili, že ZSO jihovýchodně od Ludíkova, která tradicí a ve vlastivědných pracích je označována jako Modračka, odpovídá středověké osadě Loučce (3). — Soudíme, že tajemná Gadišina odpovídá trati Kocmánka na říčce Luze, v blízkosti Vlčí skály. Svědčí pro to sled ve vyjmenování osad v Půhonných knihách a Zemských deskách i nález plužiny (4). — V roce 1974 jsme blíže určili ZSO Podolí jižně od Petrovic a zjistili lokalizaci Novošic (Neboštice, Nebušice), jižně od Boskovic a jihovýchodně od Újezda u Boskovic.

Souhrnně máme dnes již dosti dokonalý přehled o terénu, v němž je pohřbeno 35 ZSO, z nichž u řady se uchovaly v lesích stopy buď po celé jejich plužině, nebo po její části.

Poznatky o středověkých plužinách jsem sdělil v řadě přednášek i publikací (5).

Dnešní dodatky k dřívějším poznatkům nemají svou příčinu jen v subjektivitě badatelově, jak jsem na počátku uvedl, ale jsou podmíněny i objektivním, terenním faktorem. Mám na mysli nadmořskou výšku zkoumaného terénu. Zatím co dřívější poznatky byly získávány z terénů s nadmořskou (n. m.) výškou 400—550 m, část nových doplňků byla získána z terénů s n. m. výškou 550—700 m. Ne však všechny.

Problematika, kterou se budu zabývat, se týká:

1. otázek nezachování plužinových stop v lesích,
2. otázky vyčišťování terénu pro budoucí (tzn. středověká) pole,
3. otázky překrývání zaniklé středověké plužiny (ZSP) jinou plužinou, později rovněž zaniklou,
4. otázky do hromad sesbíraného kamení na plochách ZSP,
5. otázek typů a výskytu mezních pásů.

Ad 1: Nezachování plužinových stop v lesích.

Byl jsem přesvědčen, že tam, kde v lesích nejsou stopy po různých typech mezních pásů a po záhonovém dělení, nemohla být středověká plužina. Vymazání stop v některých částech plužiny jsem přisuzoval zvýšené vlhkosti půdy, lesní pastvě dobytka, provozované po dlouhé věky, opakovaným vývratovým kalamitám, zanášení stop lesním opadem s odpadem. V severní části zkoumaného regionu však zjišťujeme nápadně velké bezestopé plochy, např. u Valdova, Chmelíkova nebo Loučky, nebo nezjišťujeme stopy vůbec. Tak je tomu u Jesence a s nepatrnou výjimkou u Bouchence. Nelze si představit středověkou osadu bez polí, zejména u takové osady jako byl Jesenec, kde okolní terén je přímo ideální pro polní hospodaření, stejně jako u Bouchence.

Jak tuto záhadu vysvětlit? Lze těžko připustit, že by se středověký zemědělec obešel při polním obdělávání bez mezí, bez záhonů, zejména když v sousedních nebo nedalekých osadách praxe mezí a záhonů byla používána. Složení půdy i povětrností poměry se v těchto „bezestopých“ terénech nikterak neliší od blízkých terénů s výraznými polními stopami. Mohlo by se namítnout, že

v rovinatých terénech, které u zmíněných dvou osad převládají, je výraznost stop po polích všeobecně zmenšená až vyhlazená, jak to zjišťujeme i v jiných níže položených rovinatých krajích. Ale i u Jesence, i u Bouchence jsou kromě rovin i výrazné svažité plochy a ani na nich není stopy po středověkých polích. Rovněž zde nenalzáme stopy po vyčišťování terénu v podobě kamenných hromádek. Prozatím nemáme pro bezestopá pole vysvětlení. Nicméně musíme prohlásit, že středověká pole na dnešních bezestopých terénech kolem zaniklých osad existovala. Je to závažný závěr pro studium středověkého osídlení.

Ad 2: Vyčišťování terénu

Ve vyšších polohách Dražanské vrchoviny, ponejvíce nad 600 m nadmořské výšky, je lesní půda bohatá na kamení. Některá místa lze označit jako „kamenná pole“. Při systematickém povrchovém průzkumu nezřídka zjišťujeme zpravidla větší plochy, kde bylo kamení odstraněno a půda vyčištěna. V některých případech byla pak půda rozdělena v polní parcely, přičemž sesbírané kamení bylo použito k vytvoření valovitých mezních pásů různé výšky. S tímto jevem se setkáváme u pluziny zaniklého Houska, Gadišiny, Přivyšiny, Holíkova a jinde. Nadbytek kamení byl odvážen nebo kupen do hromad při okrajích, na koncích, nebo i uvnitř parcel.

Jindy došlo jen k vyčištění úseku terénu, bez rozdělení do parcel. Domníváme se, že mohlo jít o pastvinu, nebo že z různých důvodů, např. pro zánik osady, nebyl již čas pro další zpracování vyčištěného úseku v jednotlivé parcely. Tento nález jsme zjistili v lesích jižně od Žďárné, kde v menší vzdálenosti od vyčištěného místa probíhaly 3 lánové parcely směrem k potočnému údolí. Domníváme se, že jsme objevili malé sídliště, které vzalo ze své při procesu koncentrace venkovských sídlišť brzy po skončení kolonizace. — Velmi pěkný příklad čistící fáze terénu jsme zjistili u zaniklé části šošůvské pluziny. Zde si středověcí zemědělci vyřádkovali kladením kamene vedle kamene příští mezní pás, avšak vyčištění terénu mezi těmito primitivními pásy provedli jen částečně, a z dnes již nezjistitelných důvodů vyčištění nedokončili. — Je patrné, že detekce čištění terénu je významným přínosem pro studium středověkých pluzin.

Ad 3: Překrývání pluziny jinou pluzinou později rovněž zaniklou.

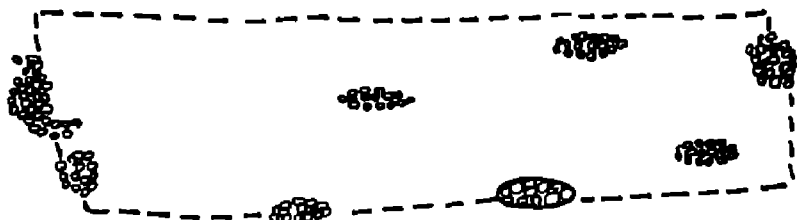
Pluzina zaniklé osady byla zužitkována obyvateli okolních osad případně vrchností, nebo zarostla celá nebo zčásti lesem a její obraz se nám ve stopách mezních pásů a záhonů dochoval dodnes. Avšak nezřídka byly okrajové zóny těchto lesů později vyklučeny a využívány polnohospodářsky poddanými nebo vrchností. Čteme o tom přímo v urbáři plumlovského panství z r. 1590, v němž jsou údaje o dávkách z pronájmu klučenin poddaným (6). Tento zásah zpravidla porušil původní pluzinový obraz ve znovu obdělávané části. Nezřídka se stalo, že tyto části byly později znovu zalesněny. Poznáme je snadno. Zjišťujeme zde systém záhonového dělení, charakteristický dosti ostrými, zřetelnými mezizáhonovými rýhami, bez nápadného vyklenutí uprostřed záhonů. Záhonový systém je ohraničen vůči původnímu lesu hlubším příkopem, s nímž se jinak setkáváme na okraji lesů. Tyto znovu lesem pokryté zásahy do ZSP zjišťujeme ve velké míře v zaniklé pluzině Bystřece, Podomí a Vankouše, kde dokonce v 17. a 18. století stával dvůr, na jehož místě dnes opět stojí les.

Neznalost těchto skutečností může způsobit chybnou interpretaci našich nálezu při povrchovém průzkumu ZSP.

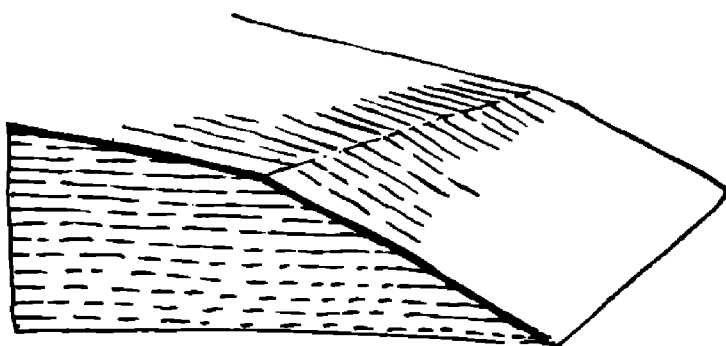
Ad 4: Hromady sesbíraného kamení.

Hromady sesbíraného kamení byly vršeny nejčastěji na souvracích parcel, v průběhu mezních pásů. Kde bylo kamení hodně, pak i uprostřed parcel. Je zajímavé, že půdorys hromad uvnitř parcel je zpravidla elipsovité protáhlý, ve směru dlouhé osy parcely (viz obr. 1). Lze to vysvětlit tím, že orač se snadněji s potahem a pluhem vyhýbal úzké delší překážce než překážce do kulata či

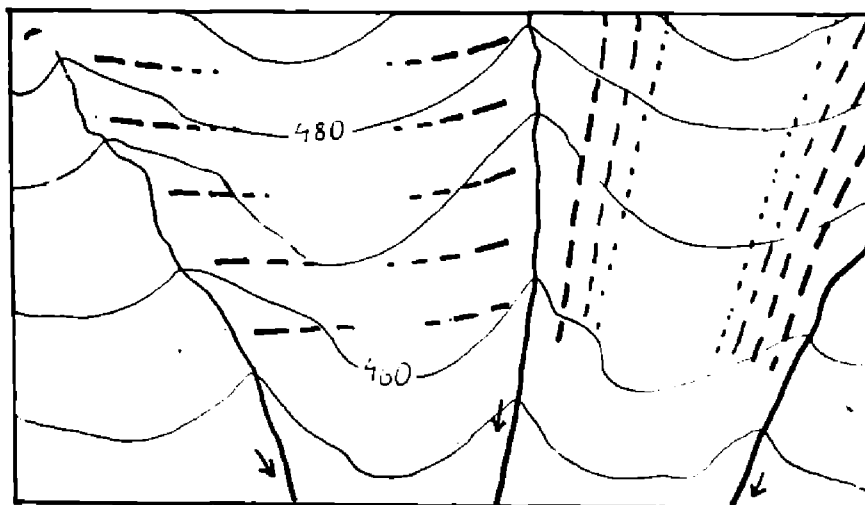
Obr. 1. Uložení a půdorysný tvar hromádek sesbíraného kamení.

Obr. 2. „Mezní pás“ v podobě půdního zlomu.

Obr. 3. Výraznost mezních pásů na okrajích vyvýšenin.

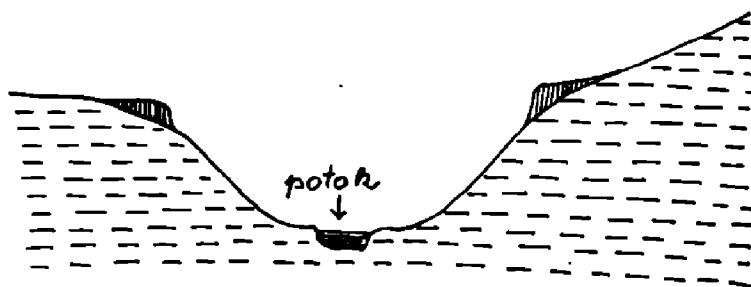
široka rozložené. S hromadami s půdorysem kulatým nebo nepravidelným se nejčastěji setkáváme na souvracích nebo v místech přerušení parcel přírodními překážkami. Přítomnost kamenných hromad je významnou pomůckou pro zjišťování plužiny, zvláště v případech, kdy chybí mezní pásy a záhonové dělení.

Ad 5: K otázce typů a výskytu mezních pásů.

Pojem mezního pásu má být pro každého, kdo se zabývá historickou sídelní geografii, běžným. Mezní pásy jsou relikty mezi zaniklých polních parcel a dě-

líme je na schodkovité, valovité a terasovité. Tvoří boční hranici mezi dvěma sousedními parcelami, případně mezi jejich čely, souvratěmi. Mají základní význam při studiu ZSP.

Zjistili jsme navíc čtvrtý typ mezního pásu. Je poměrně vzácný. Vyskytuje se v místech menších svahů, běží-li přibližně po vrstevnici. Jeví se jako náhlý,

Obr. 4. Vyznačení okraje plužiny na potoční terase.

ostřejší nebo povlovnější půdní zlom. Jde patrně o původní schodkovitý mezní pás, který byl vodními srážkami snížen, v příčném průřezu protažen a oploštěn (viz obr. 2).

Slyšeli jsme již, že v některých terénech se mezní pásy vytrácejí a přestanou být patrné i oku zkušeného badatele. Učinili jsme v mnoha případech zkušenost, že mezní pásy probíhající napříč vyvýšeninou jsou nejčastěji dobře zřetelné jen na jejich okrajích, zatím co v místech největšího terenního vyklenutí jsou nízké nebo se docela vytrácejí. Stejně tomu tak může být, probíhají-li mezní pásy ve směru dlouhé osy vyvýšeniny (viz obr. 3).

S mezním pásem má mnoho společného okraj plužiny, probíhá-li po okraji potoční terasy nebo údolního svahu. Byl-li okraj potoční terasy příliš zaoblený, jak vidíme na obr. 4., pak středověký zemědělec místo zaoblení zvýšil uměle navrstveným a ostřeji okraj plužiny lemujícím náspeem. Tyto násypy jsou i dnes na mnoha místech dobře patrné. Podle našeho mínění měly dvojí úkol: jednak přesněji určovaly hranici okraje plužiny nebo její trati, jednak chránily před splachováním půdy parcely v době srážek a tání.

Na typ plužiny měla zásadní vliv též vertikální členitost terénu. Této problematice však věnujeme samostatné sdělení.

Těchto několik doplňkových poznatků o reliktech středověkých plužin by mělo přispět k usnadnění práce badatelů, kteří se budou zabývat tematikou ZSP. Je radno se zabývat tímto studiem pokud je ještě čas.

V současné době jsme svědky velkých změn na polích a lukách. Vymizela před našima očima většina polních cest, rozorávají se louky, buldozery se srovnávají potoční terasy, na nichž byly relikty ZSO, mění se i terenní povrch v lesích. Lesy jsou zaneřádovány spoustami lesního odpadu, povrch je rozrušován koly těžkých motorových vozidel. Mýcením a stahováním kmenů je lesní půda doslova rozorávána.

Potrvá-li tento vztah k přírodě déle, bude brzy zničeno vše, co se v ní po staletí uchovalo a v lesích konzervovalo. Proto je třeba studovat antropogeomorfní stopy v přírodě, pokud je čas, pokud je člověk svou vyspělou technikou a mechanizací docela nezlikviduje.

- 1 ZDO XXVIII/44.
- 2 Státní archiv Brno, F-41, statek Boskovice, sign. 2670.
- 3 ZDO XXVIII, 14.
- 4 PO IV/2-16, ZDO XIV/45.
- 5 E. Černý: Metodika průzkumu zaniklých středověkých osad a plužin na Dražanské vrchovině. Zprávy Čs. společnosti archeologické při ČSAV, XV, 1973, seš. 4, 5, 6, stran 150.
- 6 Urbář plumlovského panství. Státní archiv v Brně.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Weitere Erkenntnisse zum Studium abgekommener Fluren mittelalterlicher Siedlung am Hochland Dražanská vrchovina

In den letzten drei Jahren wurden die Flächenuntersuchungen abgekommener mittelalterlicher Siedlungen und ihrer Fluren auf dem Hochland Dražanská vrchovina fortgesetzt und zu den bisher bekannten 21 gesellten sich weiter 13 mittelalterliche Dorf-wüstungen, größtenteils mit ihren Flurbildern. Die Analyse dieser neuen Entdeckungen führte den Autor zu manchen neuen Einsichten und es erscheint notwendig, die Ergebnisse der in den bisherigen Arbeiten des Autors veröffentlichten früheren Beobachtungen durch diese Erkenntnisse zu ergänzen. Sie betreffen fünf Fragen:

1. Bei manchen abgekommenen mittelalterlichen Siedlungen blieben Flurbildspuren nicht erhalten, obwohl das Gelände seit jeher mit Wald bedeckt war. Dies ist bei einigen Ortschaften der Fall, die in Seehöhen von 600–700 m ü. d. M. liegen. Die Erklärung ist nicht einfach. Vielleicht war dies eine Folge der Witterungseinflüsse oder die Spuren gingen im Zuge vorübergehender Maßnahmen der Rodeackerwirtschaft zugrunde.

2. Im steinigen Gelände lassen sich in einer Reihe von Fällen Flächen feststellen, auf denen der Boden von Steinen gereinigt wurde. Allerdings ist es dann offenbar nicht mehr zur vorbereiteten Ackerbestellung gekommen, weil am Boden weder Spuren nach Grenzrainen noch nach Feldern zu entdecken sind. Nur in einem einzigen Fall war die Delimitierung der künftigen Parzellen durch Reihen schütter gelegter Steine markiert worden.

3. Die Randteile der abgekommenen mittelalterlichen Fluren hatte man später in mehreren Fällen zur zeitweiligen Bodenstellung verwendet. Im vergangenen Jahrhundert, manchmal auch früher, ließ sie die Obrigkeit von neuem bewalden. Wie die Oberfläche erkennen läßt, handelte es sich um Feldabschnitte, die gegen den damaligen Wald durch noch heute vorhandene Gräben abgegrenzt waren.

4. Die Haufen der innerhalb der Parzellen oder im Grenzrain liegenden Steine besitzen elliptische Grundrisse, deren längere Achsen parallel zu der Parzellenlänge verlaufen. Die Ellipsenform der Steinhaufen war vom Ackern in der Richtung der Längsachse der Parzellen gegeben.

5. Die Grenzraine können ab und zu auch als einfache Bodenwelle in Erscheinung treten. Meist sind sie aber an Rändern von Geländeerhebungen ziemlich deutlich markiert, während ihre Spuren in der Mitte erloschen sein können. Der Flurrand über Bachtälern war vielfach durch dammartige Anhäufungen von Erdreich bezeichnet.

